DOMINIKA V. POLANSKA & ÅSE RICHARD

Bortträngning pågår

Renovering som kulturellt trauma

Displacement in the making. Renoviction as cultural trauma
Based on interviews with tenants in an area facing eviction following forced renovation, this study presents an analysis of the reactions and forms of resistance that arise among residents in the early phase of a renovation process. The concepts of *cultural trauma, resistance* and *action repertoires* are used in the analysis to understand the processes that residents in renovation areas have to face and how their collective self-image and strategies for action change during these. We argue that the exceptionally high trust in Sweden, based on the Swedish welfare state and housing policy, results in traumatic experiences among tenants when facing forced renovation. In this study, we respond to questions about how traumatic experiences are expressed, what causes are identified by the tenants, and what forms of resistance emerge among tenants who face costly renovations. We hereby demonstrate how the experienced cultural trauma can be transformed into individual and collective resistance actions.

Keywords: renovation, tenants, social trust, trauma, resistance

Inledning

”Vart har demokratin tagit vägen?” Frågan ställs inför en fullproppad aula, på scenen sitter kommunstyrelsens vice ordförande. I Sveriges fjärde största kommun Uppsala har man fått fart på byggandet! Områden förtätas, miljonprogrammet renoveras och i utkanten av staden växer helt nya stadsdelar fram. Kvällens diskussion gäller ett lummigt bostadsområde en kvart med cykel från city, som står inför förtätning och ombyggnation. Villaägare, bostadsrättsinnehavare och hyresgäster trängs i aulan för att höra om de framtida planerna. Kommunen har nyligen presenterat sina förslag på hur här ska bli tätare och mer modernt. 2 600 nya lägenheter är planerade, centrumet ska fräschas upp och hyreshusen renoveras. Frågan om demokrati, är den relevant? Den person som ställt frågan är arg, upplever sig inte ha fått vara med och bestämma. Kommer hen ha råd att bo kvar? Hur förändras närmiljön när det ska byggas hus på gården utanför hens port? ”Uppsala växer”, kontrar kommunstyrelsens representant, ”och visst vill vi väl att alla ska ha någonstans att bo?”

Boende och byggande står i dag i fokus för en bred samhällsdebatt. I de områden vi studerat, främst storskaliga hyreshusområden som står inför renovering, diskuteras

© Författaren och Sveriges Sociologförbund, ISSN 0038-0342, 2002-066X (elektronisk).

sedan länge bostadsfrågor och ombyggnation parallellt med frågor om rättvisa och demokrati, i tvättstugor, trappuppgångar, kolonilotter och på hundpromenaden. Även inom akademin, i media och olika politiska forum, har insikten om att vi befinner oss mitt i en allvarlig bostadskris vuxit sig allt starkare. Boverket (2016) menar att vi under de kommande tio åren behöver bygga 710 000 bostäder för att komma tillrätta med bostadsbristen. Samtidigt är flera hundratusen lägenheter från de så kallade rekordåren, decenniet mellan åren 1965–1974 då det byggdes strax över en miljon nya hem i Sverige, i behov av renovering (Industrifakta 2011). Efter flera år av stillestånd på de allra flesta håll i landet, bygger många kommuner nu för fullt, men det som byggs är främst dyra bostadsrätter, villor och hyresrätter med hög hyra som allt fler inte har råd med. Genom att höja hyrorna kraftigt vid renoveringen av miljonprogrammet bygger vi också bort den del av det bestånd som människor med låg inkomst har råd att bo i. Sett ur ett internationellt perspektiv drabbas den grupp som har gott om resurser sällan av bostadskriser, medan det för fattiga är ett tillstånd som snarare är regel än undantag.

Sverige sticker dock ut internationellt, och har sedan andra världskriget haft en ambition om att goda bostäder ska vara en rättighet, för alla. Bostadspolitiken har ansetts vara en hörnsten i välfärdsprojektet, och också rönt internationell uppskattning för sin relativa jämlikhet mellan upplåtelseformer, stor andel offentliga bostäder, hyresgästers starka ställning och en generellt hög boendekvalitet. Men en viktig aspekt som ännu inte uppmärksammats tillräckligt, alla ambitioner om jämlikhet till trots, är att socioekonomiskt utsatta grupper även i Sverige har tvingats flytta på sig när våra städer expanderar eller förtätas, när äldre bebyggelse renoveras och boendekostnaderna i området ökar. Det kallas *bortträngning*, när människor förlorar sina hem som en följd av beslut och händelser man själv inte kan påverka, men som gör boendet omöjligt, farligt eller för dyrt (Hartman, Keating, LeGates m.fl. 1982). Kunskapen om bortträngningens följder för dem som drabbas är bristfällig, men allt fler studier i Sverige och internationellt lyfter nu fram stadsomvandlingars påverkan sett ur ett lokalt perspektiv (Atkinson 2015; Despotovic & Thörn 2015; Fullilove 1996; Paton 2016; Valli 2016). Vilka är det egentligen som flyttar, och vart tar folk vägen? Vilka mekanismer sätter igång flyttprocesserna, och hur påverkas människor som blir av med sina hem? Hur påverkar en potentiell bortträngning människors handlingsstrategier? Vilka former av motstånd går det att urskilja bland hyresgäster i ett bostadsområde som står inför en renovering?

Under flera år har vi varit engagerade i frågor kring bortträngning i olika delar av Uppsala och Stockholm. Forskning som liksom vår rör sig i skärningspunkten mellan akademi och bostadsaktivism öppnar upp möjligheter för att på djupet förstå hur kostsamma renoveringsprocesser påverkar ett område eller ett grannskap, samt hur självbilder och handlingsstrategier påverkas av hot om att inte kunna bo kvar i sitt hem. Med utgångspunkt i 32 semistrukturerade intervjuer och flera års etnografiskt arbete främst i form av deltagande observation (mellan åren 2011–2018) i ett större hyresbostadsområde presenterar vi här en analys av de reaktioner och det agentskap som väcks bland boende vars hem genomgår renovering. Intervjuerna genomfördes under en mycket tidig fas av renoveringen 2011–2012 i Gränby, en centrumnära stads-

del i norra Uppsala. Intervjuerna har kretsat kring frågor om de boendes upplevelser av den kommande renoveringen, där fokus legat på kollektiva föreställningar om det svenska samhället, samt hyresgästernas analys av orsakerna bakom situationen och hur de valt att agera och göra motstånd mot den kommande renoveringen. Vi har i analysen använt oss av begreppet *kulturellt trauma* såsom det presenterats av Jeffrey Alexander (2004) för att förstå processer som respondenterna genomgår, hur deras individuella och kollektiva självbild förändras som en konsekvens av upplevelsen av en påtvingad och orubblig renoveringsprocess, samt begreppen *motstånd* och *vardagsmotstånd* (*everyday resistance*) för att synliggöra de motståndsformer som de boende väljer för att hantera situationen. Vår studie visar att den traditionellt höga sociala tilliten och positiva självförståelsen som byggts upp av välfärdsstaten under efterkrigstiden står i bjärt kontrast till en verklighet i de områden som nu renoveras, där hyresgäster ser sin boendetrygghet allvarligt hotad och deras tidigare föreställningar som direkt felaktiga. Detta leder till att renoveringarna utifrån de boendes perspektiv får långtgående följder, vilket vi argumenterar för bör tolkas som ett kulturellt trauma i det fall vi har studerat.

De frågeställningar som styrt vår analys är följande:

- Vilka kollektiva *reaktioner* uttrycks bland hyresgäster som står inför en kostsam renovering?
- Vilka *orsaker* till dessa reaktioner identifieras bland de intervjuade?
- Vilka *individuella och kollektiva* former av motstånd utvecklas bland hyresgästerna?

Vi börjar vår studie genom att presentera aktuell forskning om bortträngning. Vi fortsätter med att lyfta fram de teoretiska begreppen kulturellt trauma, motstånd, objektivt våld och bortträngningstryck – vilka guidat oss i vår tolkning – för att därefter presentera analysen av vårt intervjumaterial och de motståndsformer, kollektiva och individuella, som vi identifierat bland hyresgäster som riskerar bortträngning. Vi avslutar med att diskutera hur vi genom att studera olika former av formellt och mindre formellt lokalt organiserat motstånd kan bidra till en bredare förståelse av hur politik görs i vardagen, och synliggöra strukturella problem som allmänna angelägenheter.

Vikten av fördjupad kunskap om bortträngning

I vårt arbete inspireras vi av kritiska perspektiv på bortträngning som de kommer till uttryck i bland annat Slaters (2006; 2009), Davidson (2009), Atkinsons (2015) och Lees (2000) forskning. *Displacement pressure* (Marcuse 1985) är här, liksom i vår studie, ett centralt begrepp. Det kan översättas som ”bortträngningstryck”, och handlar om den omfattande påverkan som en planerad ombyggnation kan ha på ett område och dess invånare, redan långt innan själva det fysiska byggandet påbörjas. Begreppet bortträngningstryck sätter den socio-ekonomiskt utsatta gruppen av boende i fokus, genom att sätta ljuset på det tryck och den press som boende upplever när

stadsomvandlings- och förnyelseprojekt påbörjas, pågår eller avslutas i deras område. Slater (2006) gör oss uppmärksamma på att forskningen om gentrifiering har förlorat sitt kritiska perspektiv och menar att vi bör återinföra *klass* som utgångspunkt för att förstå vidden och omfattningen av hur bortträngning påverkar våra samhällen. Att syna intressen bakom en planerad eller pågående renovering, vilka grupper som gynnas respektive missgynnas, är centralt. Att problematisera kring hur pågående renoveringar i Sverige i dag upplevs av hyresgäster, och vilka konsekvenser dessa får för olika sociala grupper, ger oss ökad förståelse av hur bortträngning påverkar vår självuppfattning och bilden av oss själva, vår omgivning och samtid.

Den svenska tidigare forskningen visar att den omfattande ombyggnationen av stadskärnor i de flesta svenska städer från slutet av 1950- till mitten av 1970-talet, den så kallade citysaneringen, ledde till kraftigt ökad undanträngning (Selander 1975; Thörn 2013; Gullberg 1998; Vidén & Reppen 2006). Några verk har även sträckt sig längre tillbaka i tiden genom att studera stadsplaneringens och stadsförnyelsens effekter från 1800-talet och framåt, där invånarnas motstånd fått ta en viktig plats i analysen (Schönbeck 1994). Stockholms stadsomvandling sedan 1930-talet har beskrivits i Stahres arbeten (1999; 2002; 2007) där författaren kopplat förändringarna i stadsmiljön till framväxten av olika urbana rörelser i staden, där hyresgästsorganisering spelat en central roll. Kampen mot den planerade omvandlingen av Haga i Göteborg under 1960- till 1980-talen har avhandlats i Thörns arbeten (2012; 2013). Protesterna, som mobiliserades av de boende, ledde till ett mer varsamt tillvägagångssätt i renoveringen. Omvandlingen av Masthugget i Göteborg och dess effekter på boende stod i centrum för en studie av De Laval, Egerö, Lindskoug och Sjöstrand (1965) och visade att trots att många trivdes i området tvingades den stora majoriteten bort därifrån. Totalsaneringarna som präglade stadsomvandlingen före 1970-talet omvärderades under 1970-talet som ett resultat av växande kritik och ersattes av mer varsamma metoder under följande årtionden. 1983 beslutade riksdagen om ett nationellt förnyelseprojekt av hyresrätter som, trots löften om social hänsyn, ledde till stora omflyttningar, där upp till två tredjedelar av hyresgästerna i de berörda områdena flyttade i samband med renoveringarna (Wiktorin 1989). Femenías (2015:67) skriver att perioden under 1980-talet präglades av allt fler kritiska studier som argumenterade för:

> [...] att storskalig och omfattande renovering ofta leder till stora ändringar i befolkningssammansättningen med ett ökat antal resursstarka boende och en minskad andel utomlandsfödda. Man visade också att resultaten inte alltid blev som tänkt och att nya dyra lägenheter förblev tomma. De allra mest resursstarka och de mest resurssvaga boende försvann efter förnyelsen. Många av de resurssvaga flyttade till liknande områden som ännu inte renoverats men ingen statistik kunde beskriva vart de allra mest resurssvaga tog vägen.

Trots dessa studier fortsatte ombyggnaden och renoveringarna med påföljande hyreshöjningar som tvingade bort stora delar av befolkningen i de berörda områdena och skapade stor oro bland hyresgäster (se t.ex. Danermark & Ekström 1993; Ekström 1994).

Återigen ökar nu bortträngningen i Sverige. Kritisk forskning och rapporter från myndigheter och civila samhället har visat att det främst är hyresgäster som drabbas. Vi vet också att de som flyttar en gång riskerar att tvingas flytta igen, när renoveringarna ”kommer ikapp” (Boverket 2014), och från Chalmers (Mangold 2016) rapporteras om att kraftigt höjda hyror i samband med ombyggnation riskerar leda till att var tredje hyresgäst i Göteborg kan komma att hamna under normen för en skälig levnadsnivå. Baeten, Westin, Pull och Molina (2016) menar att situationen är allvarlig och att privata såväl som kommunala bostadsbolag använder behovet av renovering som en strategi för att höja hyran, utan att behöva ta hänsyn till att boende tvingas flytta (se även Baeten & Listerborn 2015). Westin (2011) visade tidigt att hyresgäster har mycket litet inflytande över renoveringarnas omfattning och kvalitet, och således också endast en marginell möjlighet att påverka hyran. Regeringen har uppmärksammat detta och tillsatte 2015 en utredning med syfte att föreslå konkreta förslag för hur hyresgästers ställning vid ombyggnation kan stärkas, men nyligen togs beslutet om att inte driva vidare frågan (SOU 2017:33). Boende och byggande är således med all rätt i fokus för breda och intensiva offentliga såväl som akademiska diskussioner i Sverige i dag. Vår uppfattning är att den allmänna diskursen har sitt främsta fokus på materiella värden som hus/byggnader, teknik och ekonomi, trots rapporter om ökad bortträngning och segregation. Boendes egna perspektiv och sociala konsekvenser på individ-, områdes- som samhällsnivå berörs, men behöver belysas mer.

De rättigheter som hyresgäster har i Sverige i dag är resultatet av en kollektiv kamp som pågått i landet sedan tidigt 1900-tal (Sernhede, Thörn & Thörn 2016; Stahre 1999; Thörn 2013). Under andra halvan av 1910-talet var hyresstrejker, massuppsägningar och fastighetsblockader vanliga metoder för att lokalt sätta press på fastighetsägare (Rolf 2015) och det motstånd som under mellankrigstiden ledde till att hyresgäströrelsen växte sig stark i landet har delvis återgivits i Karlssons (1993) studie av Göteborg. Efter det framgångsrika införandet av hyresreglering i Sverige 1942 omvandlades dock Hyresgästföreningen gradvis till vad som kan kallas en intresseorganisation (Kronvall & Malmberg 1970), och är i dag en organisation som av olika debattörer anklagats för att stå allt för nära den politiska makten (Isaksson 2002) samt för att sätta organisationens egna ekonomiska intressen före hyresgästernas (Alfredsson 2009).

Överlag har kampen för hyresgästers rättigheter i Sverige till stor del varit inspirerad av fackföreningsrörelsen och därför varit organiserad på ett liknande sätt. De mer militanta inslagen, såsom hyresstrejker, massuppsägningar och blockader dominerade den första perioden i rörelsens historia men försvann helt efter 1980-talet (Rolf 2016) för att i stället ersättas av mer institutionaliserade former av påverkan. Protester mot 2010-talets pågående renoveringar och bortträngning har främst organiserats av lokala hyresgästföreningar samt nybildade och lokalt baserade hyresgästorganisationer och nätverk. Denna lokala organisering, som skett innanför och utanför Hyresgästföreningen, har haft en viss inverkan på föreningen, som på senare tid kommit att omdefiniera sin roll som organisation och i större utsträckning betona vikten av bostadspolitisk opinionsbildning och samarbete med nybildade grupper och nätverk som verkar för hyresgästers rättigheter.

Trots ett par decenniers snabb avreglering har hyresgäster i Sverige, i teorin, fortfarande ett formellt sett relativt starkt skydd mot kraftiga hyreshöjningar. Den korporativistiska modellen som utvecklades under efterkrigstiden ledde till att Hyresgästföreningen var med om att skapa ett system med förhandlade hyror, där den så kallade bruksvärdesmodellen ligger till grund för årliga överenskommelser med fastighetsägarna. I Sverige har vi alltså inte en hyresreglering, utan kostnaden för att bo i hyresrätt bestäms i förhandling mellan parterna. Hyresgästföreningen företräder inte bara sina strax över halva miljonen medlemmar, utan även de allra flesta hyresgäster i Sverige, och är därmed, ur ett internationellt perspektiv, helt unik i sitt slag. Hyresgästföreningens framväxt har skett mer eller mindre i symbios med socialdemokratin (Isaksson 2002) och föreningens ställning som en kraftfull aktör har tidigare rönt ett stort förtroende hos medlemmarna, och också varit den folkrörelse som tidigare dominerat det bostadspolitiska landskapet i Sverige.

Det finns dock ett kryphål i lagstiftningen som, i kombination med de senaste decenniernas snabba avreglering inom bostadspolitiken, gjort det möjligt för fastighetsägare att kringgå de regler som skyddar människors rätt att bo kvar och också försvagat Hyresgästföreningens ställning vid förhandlingsbordet. I stället för en bruklig årligt förhandlad höjning av hyran på runt två procent, har vi under senare år sett chockrubriker där förhandlade hyror höjs kraftigt. Detta möjliggörs av att fastighetsägare passar på att göra så kallade ”standardhöjande åtgärder” i samband med rutinmässigt underhåll och stamrenovering, vilket gör det juridiskt möjligt att genomföra kraftiga hyreshöjningar. Boendes möjlighet till inflytande över vilka åtgärder som anses vara standardhöjande, och vilka av dessa som ska utföras, är mycket små. Såväl privata som kommunala bostadsbolag använder sig i dag av detta kryphål för att höja hyresnivåerna i sina bestånd, och som följd ser vi därmed återigen en omfattande bortträngning av låginkomsttagare på flera håll i landet (Boverket 2014). Kritiska röster och motstånd från boende i områden som renoveras har dock ännu inte fått riktigt fäste i den allmänna debatten. Sverige är ju en förebild för egalitär och universalistisk välfärdspolitik, den svenska modellens bostadspolitik har ett seglivat gott rykte trots avregleringar och privatiseringar, inte minst på bostadsmarknaden (Christophers 2013; Hedin, Clark, Lundholm m.fl. 2012). Detta avspeglas tydligt i de bostadsområden som genomgår storskalig renovering. Flyttströmmarna som följer på kraftigt höjda hyror går mot socioekonomiskt än mer utsatta områden, och spär därmed på den situation i svenska förorter som i dag alltmer liknar den i andra europeiska länder, med tilltagande segregation och det vi i Sverige kommit att kalla ”utanförskap” (Scarpa 2015). Den bostadskris kritiska forskare menar är konstant för socioekonomiskt svaga grupper skärps också, då bostadsbeståndet med lägre hyror nu renoveras bort.

Tidigare forskning om det civila samhället i Sverige har kopplat utvecklingen av den generella välfärdspolitiken i landet till den ur internationellt perspektiv sett exceptionellt höga sociala tilliten i samhället (Trägårdh 2007; Trägårdh 2009; Rothstein & Trägårdh 2007). Detta tar sig uttryck i vår relation till varandra som medmänniskor, men även som ett förhållandevis stort förtroende för staten och att dess institutioner fungerar korrekt och rättvist. Just välfärdsstatens roll har pekats ut av Rothstein som

avgörande för den sociala tillitens uppkomst och framväxt i Sverige (Rothstein 1992). I denna studie vill vi, till skillnad från ovanstående forskning, studera tilliten på en mikronivå, det vill säga vilken tillit människor säger sig ha till institutioner och andra medmänniskor och hur denna påverkas i en renoveringssituation. Den kvantitativa forskningen kring tillit har varit relativt välutvecklad, medan den kvalitativa forskning som studerar människors tillit genom att fokusera på specifika grupper har varit mer sällsynt. Vår förhoppning är att kunna bidra till att nyansera den svenska tillitsforskningen genom att sätta fokus på hyresgästers upplevelser av hur institutioner, grannar och bekanta (sam)agerat och reagerat på den kommande renoveringen. Vi vill genom vår intervjustudie och omfattande deltagande observation i området studera vilka motståndsformer som utvecklats, vilka politiska positioner som formulerats samt vad detta gör med relationerna och tilliten mellan individ, stat och samhälle. ”Vart har demokratin tagit vägen?” frågade sig en hyresgäst i det bostadsområde i Uppsala som vi nämnde i introduktionen till den här artikeln. Mot bakgrund av den kraftigt försämrade juridiska position hyresgäster i dag befinner sig i vill vi påstå att frågan är högst legitim. Våra olika positioner i spänningsfältet mellan representativ och direkt demokrati förskjuts när vår upplevda trygghet i välfärdssamhället rubbas. Hyresgästen på det offentliga mötet i aulan hävdar sin rätt att kunna bo kvar i sitt hem och frågar sig varför hen inte får vara med och bestämma. Samtidigt har vi en bostadsbrist, vilken den demokratiskt valde vice ordföranden för kommunstyrelsen tar spjärn mot då han kontrar med ett krav på lojalitet, och lyfter fram allas rätt till en bostad som argument för de höjda hyror och den kraftiga förtätning som främst kommer drabba boende i Uppsalas miljonprogramsområden.

Kulturellt trauma som ett svar på bortträngning: teoretiska utgångspunkter

Genom kvalitativa metoder och inkludering av boendes egna röster vid stadsomvandling och renovering ifrågasätts rådande maktstrukturer och normer, i den offentliga debatten såväl som i den akademiska. Vår studie har därför gått på djupet med befintliga boendes perspektiv, för att få ökad förståelse för hur hot om bortträngning inverkar på såväl övergripande strukturer som på uppfattningen om det samhälle vi lever i, och vilka handlingar som följer på en sådan uppfattning. Enligt Alexander äger ett *kulturellt trauma* rum när ”members of a collectivity feel they have been subjected to a horrendous event that leaves indelible marks upon their group consciousness, marking their memories forever and changing their future identity in fundamental and irrevocable ways” (2004:1). Alexander hävdar att forskningen bör fokusera på just skapandet av trauman, då dessa skapas i en specifik kulturell kontext och blir kollektiva i de fall aktörernas upplevelse av social grupptillhörighet, gemensam bakgrund och framtidsvisioner samt stabilitet hotas. Kulturellt trauma uppstår när något oväntat och tidigare otänkbart händer och förändrar kulturellt baserade föreställningar, och av dem som utsätts tolkas som traumatiskt. Alexander hänvisar till Arthur Neals (1998) forskning kring nationella trauman, och liknar dessa med vulkanutbrott som kan skaka en

hel social värld i grunden, och som också har explosiva egenskaper vilka på kort tid kan leda till fundamentala störningar av den sociala ordningen. Kulturella trauman kan orsakas av till exempel händelser, upplevelser eller praktiker som innehåller den form av (hot om) våld eller tvång som skakar om kollektiva aktörers välbefinnande och delade föreställningar. Alexander menar att när människors grundläggande behov av trygghet, ordning, kärlek och kontakt rubbas, kan detta leda till att kulturella trauman uppstår om dessa tolkas mot bakgrund av delade värderingar och normer.

Likt Alexander och Erikson (1976) finner vi det kollektiva uttrycket av kulturella trauman som mest intressant då det berör det sociala livet, när människors självuppfattning har en inneboende social dimension. Eriksons definition av kollektivt trauma som ”a blow to the basic tissues of social life that damages the bonds attaching people together and impairs the prevailing sense of communality” passar väl ihop med vår förståelse av den förödelse dessa skapar i det sociala livet (1976:153). Vi kommer längre fram demonstrera hur kostsamma renoveringar upplevs av hyresgäster som hotfulla mot den gemenskap man upplever sig tillhöra i grannskapet, vilket man tidigare upplevt som en trygg plats, ett hem. Denna plötsliga instabilitet förändrar människors självbild, liksom uppfattningen av den egna relationen till det omgivande samhället och dess institutioner. Vi tolkar de chockartade reaktionerna på renovering vi mött under våra studier som kulturella trauman, då vi anser att det som i grunden rubbas är föreställningen om den goda svenska välfärden, den som tidigare förknippats med förhållandevis hög trygghet, stabilitet, neutralitet och välmående. Upplevelsen av ens föreställningar stämmer inte längre överens med verkligheten och ger i flera fall upphov till en symboliskt laddad och kraftig chock för boende i de bostadsområden som i dag hotas av kraftigt höjda hyror i samband med renovering.

Men att enbart studera hur traumatiska upplevelser skapas och påverkar specifika grupper riskerar att ge en bild av dessa grupper som passiva offer (Nowicki 2014). Människor är handlingskraftiga aktörer och trauman har en dialektisk aspekt, skriver Eyerman (2004a), där negativa erfarenheter från det förflutna kan omvandlas till något positivt och mobiliserande. Framförallt, menar Eyerman (2004b), är det när traumatiska upplevelser tolkas och återberättas i nuet som de har potential att bilda nya kollektiva identiteter: ”From this perspective, the past is a collectively shaped, if not collectively experienced, temporal reference point, which is formative of a collective and which serves to orient those individuals within it” (2004b:162). Kulturella trauman kan alltså ha en mobiliserande effekt och det är framförallt hur dessa upplevelser omvandlas till olika former av *motstånd* som står i fokus här. I vår studie har vi framförallt intresserat oss för vilka *handlingsrepertoarer,* former för handlande (McAdam, Tilly & Tarrow 2001), som präglat hyresgästers reaktioner i områden som hotas av bortträngning. För att inte enbart fokusera på kollektiva handlingar, eller riskera att lyfta fram de mest synliga och lättupptäckta formerna och repertoarerna, har vi valt att också inkludera mer dolda former av *vardagsmotstånd* (*everyday resistance*). Dessa kan utgöras av individuella praktiker som utförs rutinmässigt, men som sällan utformats med ett uttalat politiskt syfte eller är formellt organiserade (Scott 1985; Johansson & Vinthagen 2014). Själva begreppet *motstånd* blir därför centralt i detta arbete, då det

syftar till oppositionella praktiker och handlingar där de inblandade själva är aktivt handlande agenter (Hollander och Einwohner 2004). Vidare delar vi övertygelsen att individuella motståndsuttryck ofta formeras i växelverkan med kollektiva sådana och att organiserade former av motstånd kan uppmuntra individuella och vice versa (Lilja, Baaz, Schulz m.fl. 2017).

I vår strävan efter att undersöka vilka former av motstånd som artikuleras ur traumatiska upplevelser kommer vi att använda oss av ett annat viktigt begrepp, *objektivt våld*. Enligt Baeten, Westin, Pull och Molina (2016) är detta objektiva våld svårt att lokalisera eller göra motstånd mot, då det bygger på ett systemiskt tvång som skapar psykologisk press och stress, förödmjukelse och fruktan, utan att använda sig av direkt fysiskt våld. Detta systemiska och strukturella våld har inte alltid en identifierbar aktör, utan är i praktiken osynligt såsom varande inbyggt i det politiska och ekonomiska systemet. Detta är en subtil form av maktutövning som är svår att synliggöra, men som kan motarbetas med hjälp av demokratiserande verktyg, och vi ser i dag också en ökad grad av lokal mobilisering i hyresbostadsområden, utanför de äldre och etablerade folkrörelserna. Att behöva flytta från sitt hem mot sin vilja är ett exempel på hur detta objektiva våld driver på bortträngning, och har på svenska kommit att kallas för *renovräkning* (Westin 2011; Richard & Polanska 2017). I denna studie argumenterar vi för att denna objektiva våldsutövning kan resultera i traumatiska upplevelser, med en förändrad bild av sig själv och samhället som följd, bland hyresgäster i området som genomgår eller står inför renovering.

De olika uttrycken av trauma

Det mest framträdande argumentet i det intervjumaterial som ligger till grund för studien har varit det om orättvis behandling, oftast med adress till det svenska välfärdssystemet. Intervjuade hyresgäster ifrågasätter att deras bidrag till den gemensamma välfärden resulterat i att de nu behandlas som värdelösa och ovärdiga. Många pekade på hur länge de jobbat, att de betalat skatt, och nämnde hyror som delvis skulle ha täckt underhåll av husen. De planerade hyreshöjningarna, som vid tiden för intervjuerna låg på 43 procent, ansågs vara orimliga och orättvisa i relation till den insats våra intervjupersoner upplevde sig ha bidragit med till den svenska välfärden, ett grundargument som i flera fall uttrycktes som oförståelse, förvåning och starka fysiska reaktioner inför den situation som de intervjuade befann sig i.

När de hyresgäster vi intervjuat berättar om sina upplevelser av renovering har framförallt två sfärer i deras sociala liv lyfts fram som hotade av den kommande renoveringen: *hemmet och grannskapet*. Hemmets trygghet och stabilitet samt trivseln i området var återkommande teman i vårt intervjumaterial. Det traumatiska i situationen beskrevs ofta i dramatiska termer:

> Ja nej men jag menar det är, det är panikångest, jag får panikångest, och det har ju med separationen [från boendet] att göra kan jag tänka mig för att, jag har ju bott här i nästan 25 år. … Hade nog räknat med att bo här tills jag la näsan i vädret. (8)

Tanken på att behöva separeras från sitt hem och grannskap beskrevs som panik, och i flera fall som helt otänkbart. Äldre personer uttryckte att de hellre hade stannat kvar i sina hem tills de dog. Föreställningen om att renoveringen ledde till att de sociala band som vuxit fram under lång tid riskerade att brytas var vanlig och många uttryckte starkt emotionell respons inför att behöva flytta:

> Det är tråkigt, det är det. Jag sa det nu till gubben att det är blandade känslor att man flyttar för att, både han och jag har trivts och liksom man har, ja man trivs i området överhuvudtaget. Det är liksom, ja nu ska man börja om på nytt, så det känns jättejobbigt. (21)

De sociala relationer som intervjupersonerna utvecklat i området, men även andra värdefulla delar av vardagen i området, lyftes fram i intervjuerna. Att behöva flytta tolkades som en nollställning av det som under många år kunnat växa fram; sociala band, men även kunskap och erfarenheter om själva stadsdelen. De intervjupersoner som hade ansvar för barn var särskilt oroliga över hur den kommande renoveringen skulle påverka deras privatekonomi och levnadsstandard. Många berättade om oviljan att flytta från området på grund av barnens skolgång och trivsel i området eller rent av bristen på möjligheter att flytta någon annanstans. Så här uttrycktes oron över hyreshöjningen av en intervjuad förälder:

> Vi tycker det är jättechock att det blir höjning på det sättet, och vi som barnfamilj och med begränsade inkomster vet inte vart vi ska ta vägen. Hur ska vi betala hyra och så leva på ketchup och spaghetti eller vad är det de tänker egentligen? (7)

Här uttrycktes tanken på att flytta från området som omöjlig. I stället såg intervjupersonen hur den kostsamma renoveringen hotade hushållets ekonomi och i förlängningen levnadsstandarden. Att deras situation inte tagits med i beräkningen ifrågasattes starkt, en förväntning som när den inte tillgodosågs uttrycktes som chock. De som bott en längre tid i området tenderade att lyfta fram *hotet att förlora sitt hem* som överordnat, och använde beskrivningar som behandlade deras kroppsliga reaktioner på den kommande renoveringen i större utsträckning. Speciellt äldre personer uttryckte oro över vilka konsekvenser den skulle få för deras möjlighet att bo kvar i sitt hem:

> Jag är född 1941, och är sjuklig och har färdtjänst, och jag bara bävar. Och jag har fått ångest och sömnbesvär på grund av detta. Och varje gång det dyker ner en lapp i brevlådan där det står [hyresvärd] om etapp det och det och det och det, så börjar hjärtat klappa och svetten forsa på mig. (17)

De kroppsliga reaktioner som beskrivs av flera av våra respondenter handlade om sömnlöshet, hjärtklappning, andnöd, svettning eller rent av panik. Att hemfriden avbröts av att informationen kastades in genom brevlådan i dörren beskrevs som stö-

rande och ångestladdat. En av de intervjuade äldre hyresgästerna beskrev känslan när informationen om renoveringen hamnade i deras brevlåda:

> Genom brevlådan bara, genom brevlådan. Jag höll på att få hjärtslag, och hjärtinfarkt och hjärnblödning. Och då levde min man på den tiden, han låg på Höganäs [omsorgsboende] sista tiden, då sa han ”Snälla [namn] hur ska du klara av detta? Hur ska du klara av detta?”. ”Tänk nu inte på det”, sa jag till min man, ”du behöver själv lugn och ro”. Men det var hans stora ångest innan han gick bort, hur jag skulle klara mig. (17).

Det ovanstående citatet illustrerar att föreställningen om att klara en kostsam renovering i slutändan handlade om att få behålla sitt hem. Det fundamentala hotet bestod i risken att förlora hemmet genom flytt, och många berättade att de tidigare inte trott att de skulle hamna i en situation där detta kunde blir verklighet. Det beskrivs som tidigare otänkbart att bli behandlad på det här sättet som hyresgäst:

> Det värsta är att jag har bett läkaren om lugnande tabletter som jag aldrig i mitt liv har gått på, men jag är tvungen för att få en sömn, att få sova på natten. Så det är fruktansvärt jobbigt. Och det är nog inte bara jag som knäcks av det här som de ställer till med, det är ett elände, det är ett elände att de får göra på det här viset. (8)

Ofta pratade hyresgästerna om hyresvärden som den som behandlat dem på ett orättvist sätt, men det hände också att de pratade om den svenska staten eller samhället som tillåtit detta. Det omoraliska i situationen kom ofta upp i intervjuerna. En hyresgäst uttryckte sin frustration på följande sätt: ” Jag vet inte varför regeringen säger ingenting?” (18). Det var inte ovanligt att den svenska bostads- och välfärdspolitiken refererades till när den orättvisa situationen diskuterades och den återkommande anklagelsen var varför inget gjordes för att stoppa den kostsamma renoveringen.

Objektivt våld som orsak till traumatiska upplevelser

Det systematiska våld som utövas av hyresvärdar mot hyresgäster har behandlats i tidigare studier (Baeten, Westin, Pull m.fl. 2016) och de olika sätt att utöva makt över hyresgästerna som urskildes var (Richard & Polanska 2017): osynliggörande av hyresgästers behov; bristande information kring renoveringens utförande, omfattning, tidsåtgång och kostnad; hot eller sanktioner mot boende som på något sätt motsätter sig renoveringarna; att hyresvärden gör sig otillgänglig och håller en låg profil med småskaliga möten för att motverka motstånd; samt spridande av oklar information till olika personer och grupper eller rykten om höga hyreshöjningar som får till följd att människor blir rädda och flyttar. Den objektiva våldsutövning vi fokuserar på i denna studie är den som hyresgästerna beskriver som riktad mot dem, en subtil form av våld som syftar till att behålla maktrelationen mellan hyresgäster och hyresvärd/

ägare, och den senares dominans över hyresgästerna. De tre former av våldsutövning vi fokuserar på här är: *tvång* (potentiellt eller reellt), *vilseledning* och *påtryckningar*. Vi vill med detta fokus koppla ihop det kulturella traumat med det objektiva våld som utövas mot hyresgäster i bostadsområden. Ingen av våra intervjupersoner har beskrivit den kommande renoveringen som frivillig, snarare har alla bekräftat att de upplever *tvång*:

> Vi trivs så bra här, vi vill inte flytta, men de tvingar oss. På nåt vis, det är så det känns. Ena personen ska bara jobba och betala hyran, och den andra personen ska köpa allt annat, och det går ju inte. Nej. (10)

I det ovanstående citatet beskriver intervjupersonen tvånget som används mot ett hårt arbetande ”vi” som kontrasteras mot ett ”dem” som har medel att hänge sig åt överflödig konsumtion och kapitalackumulation. Kontrasten mellan dessa skulle kunna tolkas som skillnaden mellan dem som gjort eller inte gjort *sig förtjänta eller värdiga sin situation*. Framförallt handlar denna uppdelning om att visa på det orättvisa och omoraliska i hur hyresgäster behandlats. Andra koncentrerade sig på den behandling de fick som grupp i sina berättelser:

> Jag har varit på vartenda möte, för det är så pass viktigt, och jag tycker vi rent ut sagt blir jävligt dåligt bemötta och behandlade, och jag tycker inte de är i klarhet heller hur det ska bli, och inget vet de, och det är klart, det gör man ju inte på en kaffekvart att veta hur det ska bli. Men jag skulle vilja veta lite mera. (27)

Den kritiserade behandlingen gick ut på att den information som gavs hyresgästerna upplevdes som bristfällig och ofullständig. Att inte veta exakt hur höga hyreshöjningarna förväntades bli och därmed inte kunna bedöma om man har råd att stanna kvar upplevdes skapa en osäkerhet i situationen som rubbade ordningen och tryggheten i boendet och framtidsplanerna. Många av hyresgästerna kände sig *vilseledda* i renoveringsprocessen, där hyresgästers intressen presenterades som överordnade, men informationen om kostnaden för renoveringen uteblev från hyresvärdens presentation:

> Ja men, det känns en aning vilseledande, för det känns som att här … i början i alla fall gjorde det, innan man började gå på möten och så vidare för då kändes det som att ”vi kommer och renoverar för din skull”, och liksom att ”ja vi tar hand om er och det är det som gäller”. Och indirekt blir det ju så om man nu gör stambyte, det förstår vi ju. Men man känner sig lite förd bakom ljuset, för …”vi kommer och gör den här tjänsten för dig” … Och så finns det en hyra. (28)

Beskrivningen av att bli ”förd bakom ljuset” var återkommande och hyresgästerna beskrev en tilltagande förvirring och sade sig sakna klara besked över hur kostsam renoveringen skulle bli. Men även andra aspekter av oklarhet lyftes fram av de intervjuade. *Ovisshet* om själva evakueringen av hyresgäster under renoveringen skapade starka känslor:

> ”Det ordnar sig, vi hjälper dig att packa”. ”Var hamnar vi? ”Ja ni hamnar nånstans i nån lägenhet – var det en månad, eller två?”– då ville både jag och min granne fråga då var vi hamnar. ”Ja det vet vi inte utan ni hamnar här och där”. (…) Det är ett svar som sätter sig i hjärtat och man vill bara gråta. Bara gråta och gråta och gråta. (17)

Att inte veta resultatet av renoveringen och sakna kontroll över själva processen beskrevs av de intervjuade som en stor och emotionellt tung förlust. Många vittnade om direkta påtryckningar, och då särskilt i samband med det skriftliga godkännandet av renoveringen.

> Jag godkände ju inte i början, men sen så tyckte jag att det kändes som påtryckningar, att det här måste du göra. Vad var det som hände, att jag inte fick, skulle jag inte få flytten eller vad det var för någonting? Och då tänkte jag, jag tänkte jag har skrivit på det här pappret, att jag kände mig tvingad att skriva på. (3)

Olika hot riktades mot hyresgäster som inte godkänt renoveringen. Det kunde handla om att stöd och hjälp som utlovats till hushåll som skulle flytta drogs in, eller att hyresgäster hotades med rättegång och höga besiktningskostnader när de inte ”samarbetade”. Alla dessa former av våldsutövande resulterade i att de intervjuade upplevde sig fråntagna möjligheten till inflytande över sitt eget hem, men även berövade alternativ och de sociala gemenskaper de byggt upp i sitt grannområde. De ledde också till formuleringen av olika motståndsformer för att hantera denna svåra situation.

Handlingsrepertoarer och motstånd bland hyresgäster

Termen *handlingsrepertoar* syftar på en samling handlingsformer vilka har som funktion att kollektivt uppnå specifika mål eller synliggöra krav riktade till individer eller grupper (McAdam, Tilly & Tarrow 2001). Vi vill dock vidga termen till att innefatta de återkommande *individuella* formerna av motstånd vi uppmärksammat i vår studie. Bland dessa går det att urskilja former som är *mer eller mindre formellt organiserade* och som ofta sammanfaller med antigen *individuella eller kollektiva praktiker* och befruktar varandra (Lilja, Baaz, Schulz m.fl. 2017). Det informella och mindre organiserade men återkommande motståndet som beskrevs i intervjuerna var individuellt utförda handlingar, genomförda i opposition till det som förväntades av de boende. Bland annat berättade hyresgäster för oss hur de inte ville ta in information som fastighetsägaren förmedlade, att de vägrade packa eller uppmärksammade sin situation i utåtriktad verksamhet såsom till exempel bloggande, medverkan i Facebookgrupper, insändare och kontakter med massmedia. Hyresgäster uttryckte också sina åsikter om renoveringen i epost eller brev som skickades direkt till fastighetsbolagets kontor, och boende har också i enskilda fall kontaktat högsta chefen och ledande politiker på kommunal såväl som riksnivå för att beskriva sin situation.

Ett mer formellt organiserat och kollektivt motstånd växte fram i området under

processens gång, och fastighetsbolagets ursprungliga planer på 43 procents hyreshöjning för alla landade till slut i möjligheten för hyresgäster att delvis välja omfattning på renoveringen, där höjningen begränsades till ett intervall på 18 till 34 procent. Den lokala hyresgästföreningen genomförde till exempel en namninsamling, anordnade möten och skrev insändare i den lokala tidningen. Även enskilda hyresgäster tog initiativ till möten, och när ett lokalt förankrat band som gjort en protestlåt spelade in sin video på områdets fotbollsplan gick många hyresgäster dit för att stödja initiativet, genom att medverka. Vid ett par tillfällen utfördes också blockader av hyresvärdens kontor i Uppsala och Stockholm, och i området sattes det upp affischer som med glimten i ögat gjorde satiriska anspelningar på hyresvärdens namn. Under en period valde en stor andel av de boende i området att sätta upp lappar i sina lägenhetsfönster, i vad som blev en kraftfull kollektiv protest mot de planerade hyreshöjningarna. På Facebook samlades hyresgäster från området i en gemensam grupp, där åsikter och tankar om renoveringarna synliggjordes genom livaktiga diskussioner. Människor skrev avskedsbrev och postade i gruppen i samband med flytt, och boende fotade sina kök och la upp bilder där man ifrågasatte fastighetsbolagets planer på att riva ut all inredning och ersätta med nyproducerat.

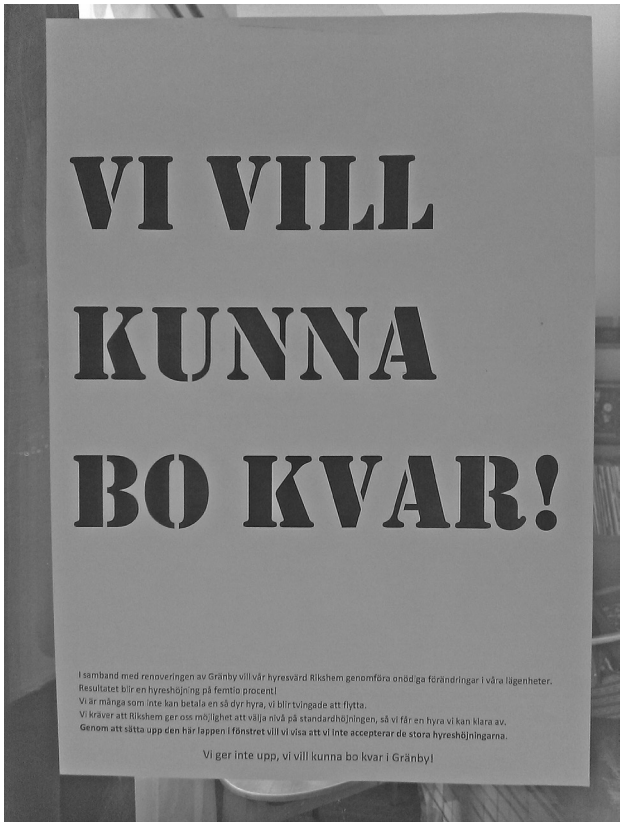

Bild 1. De lappar som sattes upp var gula och texten löd ”Vi vill kunna bo kvar”, augusti 2012.

Vardagsmotståndet

Den allra vanligaste handlingsrepertoaren bland boende under denna tidiga fas av renoveringsprocessen var att göra motstånd individuellt. Många valde att göra *individuellt motstånd* på en mikro-nivå och berättade *bland annat om en aktiv vägran att packa inför den planerade flytten eller ta emot den information som skickats till dem*. De beskrev sina handlingar utifrån en önskan att isolera sig från omvärlden, och berättade om hur de undvek att ta in mer uppgifter om renoveringen genom att inte läsa den skriftliga information som skickades till dem, eller genom att avstå från att gå på möten som anordnades av hyresvärden. Denna form liknar det Frederick (2017) kallar för *disengagement politics*, svåröversatt till svenska, som betecknar vardagliga motståndspraktiker som bygger på vägran och undvikande som strategi. Uppgifterna från hyresvärden uppfattades som en formalitet och beskrevs som ointressanta eftersom beslutet att renovera kommunicerades som fast och inte förhandlingsbart:

> Jag har inte så mycket [energi], för nu kan jag inte, jag kastade dem bort [hänvisar till hyresvärdens skriftliga information]. Innan läste jag. De säger att det är .. de kommer att ... att de har bestämt sig för att de ska göra det (....). Det är nästan som ett hot. Det är som om de redan har bestämt, de kommer att renovera och höja 43 procent. (18)

Det sågs som lönlöst att ta in information om renoveringen. I stället blev reaktionen att knyckla ihop och slänga brev direkt i papperskorgen, eller på andra sätt vägra att ta in information och inte göra det som förväntades av en: det vill säga packa och förbereda sig för flytt. En av hyresgästerna uttryckte det på följande sätt:

> Jag vill vara kvar här, jag vill inte hålla på. När man är så här gammal ska man väl för helvete få vara kvar? Jag vill, jag flyttar inte, jag rör inte mig ett dugg. De får göra vad fan de vill, då får de kasta ut mig då. (32)

Att avstå från att ta in informationen var i det här fallet inte samma sak som att ge upp och finna sig i beslutet att renovera. Många sade sig vara kapabla att motstå tvånget att flytta. Denna sorts reaktion kan förstås som ett motstånd, som inte organiserats kollektivt, men som uppenbarar sig kollektivt och som formulerats utan ett tydligt politiskt syfte (Johansson & Vinthagen 2016). Denna form av motstånd har av Scott (1985) kallats för *infrapolitisk* och syftar till att fånga det rutinmässiga och vardagliga i att föra motstånd i vardagen. I likhet med Johansson och Vinthagen (2016) ser vi denna form av motstånd främst som en praktik och mindre som en intentionell eller medveten handling eller själva resultatet av en handling. Att inte finna sig i de direktiv hyresvärdarna gett hyresgäster inför den kommande renoveringen betraktar vi som en oppositionell praktik och en rätt vanlig form av handlingsrepertoar i början av en renoveringsprocess.

Att handla kollektivt

Vardagsmotstånd kan, men behöver inte, leda till mer formellt organiserade kollektiva former av motstånd. Det kan också inspireras av mer kollektiva former av motstånd (Lilja, Baaz, Schulz m.fl. 2017). En metod för kollektivt motstånd var att uppmana så många som möjligt att inte skriva på godkännandebrevet som ger hyresvärden rätt att renovera (se bild 1):

> Jag vill inte skriva under, för jag vill inte flytta härifrån. Det är deras ansvar, de skulle ta hand om var tionde år kanske, lägenheterna. De skulle inte vänta såhär 40 år. (20)

Det kollektiva motståndet som tog form kretsade kring frågor om ansvar, där hyresgästerna inte ansåg sig skyldiga att betala för den kommande renoveringen. I stället lyftes detta fram som en kostnad som borde åligga hyresvärden. Att utkräva ansvar var ett sätt att legitimera motståndet och bemäktiga de delaktiga, men även andra hyresgäster, i en verklighet präglad av kraftigt asymmetriska maktförhållanden mellan

Bild 2. En lapp uppsatt av en hyresgäst som bjuder in till möte, februari 2012.

hyresvärd och hyresgäst (jfr Johansson & Vinthagen 2016). I de intervjuer vi gjorde med hyresgäster mycket tidigt i processen, lyftes välfärdsstatlig politik fram i argument för hyresgästers rättigheter och respektabilitet. Att leva i en välfärdsstat tolkades här som att leva i ett ansvarsutkrävande och rättvist system. Att situationen beskrevs som orättvis stod i stark kontrast till tidigare uppfattningar om välfärdssverige och hyresgästers ställning. Genom att lyfta fram argument som dessa rättfärdigades och normaliserades den egna situationen, vilket var ett sätt att stödja sig på historiskt kollektiva intressen men också ett sätt att rättfärdiga motstånd. Att ifrågasätta och göra motstånd mot orättvisor ansågs rätt, men våra respondenter uttryckte också tydligt tvivel över hur framgångsrikt motståndet förväntades vara:

> Viljan är ju stark, och man blir så glad över att det finns så många människor som verkligen bryr sig. Men sen också undrar man ifall, liksom, ifall de ger sig på något sätt [hyresvärd]. Man har inte fått den bekräftelsen. (28)

Vi har kunnat identifiera tre huvudsakliga motståndsrepertoarer bland hyresgästerna i det studerade området: 1) *humoristiskt* motstånd – att göra motstånd med hjälp av humor, 2) *solidaritetsmotstånd* – att göra motstånd genom att visa solidaritet, och 3) *påtryckningsmotstånd* – att göra motstånd genom att sätta press på motståndaren. Dessa tre typer av repertoarer är idealtyper och är inte ömsesidigt uteslutande, snarare tvärtom. Det motstånd som använde sig av dubbelheten i humorn samt det som främst syftade till att visa solidaritet med den kollektiva kampen hade båda som syfte att stärka kollektivet genom att 1) förlöjliga motståndaren med hjälp av humor och på det sättet jämna ut maktasymmetrin, och 2) visa på styrkan i den kollektiva kampen genom olika manifestationer av solidaritet och stöd. Att göra motstånd genom påtryckningar handlade huvudsakligen om att visa sitt missnöje kollektivt genom att till exempel demonstrera, eller skriva och intervjuas i pressen, för att på det sättet påverka hyresvärdens beslut om den kommande renoveringen.

Att renoveringen ändå skulle äga rum rådde det inget tvivel om bland de boende. Trots det valde flera av de boende att protestera mot hyresvärdens sätt att hantera renoveringen tillsammans, genom att anordna demonstrationer och blockader av kontorslokaler, genom att samla in namnunderskrifter som under högtidliga former lämnades till hyresvärden, genom att skriva insändare och kontakta lokala och nationella medier för att berätta sin version av hur renoveringen upplevdes, att anordna seminarier på temat ombyggnation tillsammans med olika lokala civilsamhällesaktörer, att dokumentera renoveringen och brister i utförandet, att engagera sig i den lokala hyresgästföreningens verksamhet, att belysa sin situation på Internet (jfr Van Laer & Van Aelst 2010) och framförallt genom att samlas i olika sammanhang för att diskutera sin situation. På det sättet satte de boende kollektivt press på hyresvärden genom att synas och höras i det offentliga rummet. Internet spelade stor roll i samordningen av denna form av motstånd och underlättade kommunikationen mellan de boende, men var också ett effektivt verktyg i att sätta press på hyresvärden, då de oegentligheter som publicerats av de boende i en grupp på Facebook följdes åt av lokala medier och åtgärdades snabbt av hyresvärden.

Bild 3. Bild från konstprojektet ”Våra hem” där ett av alla de tusentals kök som slängdes ut i samband med renoveringarna krossades under en filminspelning, oktober 2015.

I Gränbys fall medförde protesterna att den slutliga kostnaden för renoveringen sänktes från den initiala 43-procentiga hyreshöjningen till ett intervall mellan 18 och 34 procent. Protesterna ledde till att många grannar skapade nära relationer, även om många tvingades att flytta från området under och efter renoveringen.

Men att göra motstånd handlade inte enbart om att sätta press på hyresvärden. Det handlade också om att *solidarisera sig med varandra*. Under 2013 initierades ett konstprojekt i Gränby där bland annat ett av alla de 60-talskök som revs ut från lägenheterna, fick ingå i en filminspelning. Syftet var att synliggöra resursslöseriet, då inredning som av hyresgäster uppfattas som fullt fungerande, i samband med renoveringen revs ut för att ersättas med nyproducerat. Konstprojektets material ställdes ut runt om i Uppsala men även i andra svenska städer och filminspelningen finns kvar online än i dag (se bild 3).

Humor har använts i syfte att förlöjliga hyresvärden och på det sättet lyckats att delvis och temporärt jämna ut maktbalansen. Detta förekom till exempel på de tidigare nämnda affischer som sattes upp i området med satiriska anspelningar på hyresvärdens namn (se bild 4) eller konstverk där lokala konstnärer med hjälp av humor ifrågasatte de bakomliggande motiven till renoveringen, till exempel genom att utifrån sagan om Guldlock och de tre björnarna låta Guldlock, som objuden kommer hem till björnarna och äter upp deras mat och använder deras möbler, representera hyresvärden. Sorensen (2008) skriver att humor är en kraftfull motståndsstrategi och ett sätt att underminera auktoriteter genom att till exempel lyfta fram det absurda i en situation, något som kan vara svårt att uppnå genom logiska argument men samtidigt bidrar till nya insikter. Genom att porträttera

hyresvärden som Guldlock underströks till exempel hur ovälkommen och ogenomtänkt renoveringen var.

Situationen i det bostadsområde där våra intervjuer genomfördes är inte unik, renoveringar har avslutats, pågår eller påbörjas på många ställen i Uppsala och andra svenska städer. Men de möter i tilltagande grad motstånd och kritik, när hyresgäster berövas möjligheten att påverka renoveringens utförande, omfattningen eller kvalitet. En gryende social rörelse, utanför de traditionella folkrörelsernas ramar, som utgår från aktuella orättvisor i renoveringsområden och som framhåller människors rätt till bostad, håller på att ta form i Sverige. På flera håll, i olika städer och bostadsområden, mobiliserar hyresgäster mot kostsamma och odemokratiskt genomförda renoveringar. Det har också förekommit försök att skapa nationell solidaritet och samarbete, vilket bland annat utmynnat i de årliga nätverksträffarna Bostadsvrålet. Det finns också hyresvärdar som utvecklat sätt att ta vara på boendes perspektiv för att uttryckligen undvika bortträngning från sina områden (Lind, Annadotter, Björk m.fl. 2016).

Bild 4. Affischerna uppsatta av de boende i området, september 2012.

Avslutning: från personliga problem till allmänna bekymmer

Trots lagstadgad rätt till inflytande, metoder för medborgardialog och forskning om stadsbyggnad och dess konsekvenser behöver vi fördjupa vår kunskap utifrån erfarenheter och perspektiv från dem som bor i expansiva områden innan olika ombyggnationsprocesser sätts igång i våra städer. De känslor, tankar och reaktioner som skapas i ett tidigt stadium av större renoveringsprojekt är viktiga för att förstå och utveckla hållbara metoder för medborgarinflytande, för att stärka demokratin och för att bygga bostäder och samhällen som är långsiktigt hållbara, för alla. Denna studie har ämnat börja fylla dessa luckor. Den har också haft som syfte att utifrån ett marknära perspektiv synliggöra det objektiva våld som utövas mot hyresgäster i Sverige i dag, inte sällan med aktivt stöd av den representativa demokratins institutioner. Våra studier visar att människors välbefinnande och psykiska tillstånd påverkas kraftigt och menligt av kostsamma renoveringar, och vi har valt att tolka den chockartade process hyresgäster genomgår i termer av ett *kulturellt trauma*, då det som i grunden rubbas är föreställningen om den goda svenska välfärden som tidigare gett stabilitet och boendetrygghet. Den höga sociala tilliten i landet får sig en rejäl törn lokalt, i de bostadsområden där renoveringar genomförs utan möjlighet till formellt inflytande. När hyresgästerna i vår studie upptäcker att föreställningen om demokratiska rättigheter och medbestämmande inte längre stämmer överens med verkligheten, skapas en kollektiv traumatisk upplevelse, utifrån vilken tidigare erfarenheter omvärderas och den egna positionen i samhället ifrågasätts. Denna utveckling förblir dock inte oemotsagd. Att hyresgäster hotade av bortträngning svarar med agens och kraftiga reaktioner är tydligt i vår studie. Men förutom de synliga, organiserade och uttalade politiska protester som genomfördes förstod vi från våra intervjuer och genom vår tidiga och aktiva närvaro i områden som renoveras, att boende även individuellt och på en mikroskala uttrycker såväl kritiska tankar som starka känslor i olika former av aktivt motstånd. Detta är politiskt viktiga handlingar, menar vi, och även om det ligger utanför omfattningen för denna studie välkomnar vi en fördjupad diskussion om vad ett sådant individuellt artikulerat motstånd har för betydelse i ett större perspektiv, samt vad det har att säga om vårt gemensamma samhälle och dess utveckling. Hyresgästen som i början av den här artikeln frågar sig, och auditoriet, om hen kommer kunna bo kvar väljer att ge offentlig röst åt sin frustration, och synliggör därmed allvarliga utmaningar i vårt demokratiska representativa system. Vår studie visar att hyresgäster i stor utsträckning reagerar och gör motstånd mot det objektiva våld som i dag spelas ut i ombyggnadsområden, inte alltid utåtriktat och organiserat, utan snarare genom en rad aktioner på mikronivå som tidigare sällan synliggjorts.

Från internationell forskning om så kallade bortträngningsprocesser vet vi att oro bland hyresgäster kan förvandlas till bland annat psykisk ohälsa och försämrad platsanknytning (Atkinson 2015; Fullilove 1996; Manzo 2014). Svenska studier baserade på kvantitativa data visar att ekonomiskt svaga grupper såsom pensionärer, ensamstående med barn och flerbarnsfamiljer i dag drabbas hårdast av renoveringar (Boverket 2014). I de fall boende haft inflytande över renoveringen har bortträngningen och andra ne-

gativa effekter minskat (Lind, Annadotter, Björk m.fl. 2016). Det är därför av yttersta vikt att uppmärksamma boendes perspektiv och behov, och med hjälp av kvalitativa och ”marknära” metoder undersöka hur hyresgäster agerar politiskt. Men det är också viktigt att synliggöra svensk självförståelse och tillitens roll, och hur dessa påverkar vilka former av motstånd som blir möjliga när orättvisan bokstavligen står inför dörren. Att den stora majoriteten svenskar ur ett internationellt perspektiv har en hög tillit till sina medmänniskor och samhällets olika delar är positivt. Att det på en mikronivå inte ser lika fridfullt och harmoniskt ut är mindre positivt. Detta bör synliggöras, så att de politiska konflikter som spelas ut i människors vardag kommer till ytan och görs till allmänna bekymmer, för att använda C. Wright Mills (2002) berömda uttryck. Som forskare har vi skyldigheten att slå hål på de mytbildningar som riskerar att göra vår analys av samhället grumlig, och som hindrar oss att kollektivt förtydliga och förhoppningsvis sätta stopp för sociala orättvisor.

Genom att studera hur specifika kulturella föreställningar påverkar vissa sociala gruppers möjligheter att handla kollektivt avslöjar vi ett samhälles maktförhållanden. De senaste decenniernas successiva avreglering, privatisering och tilltagande marknadsorientering inom bostadspolitiken har skapat tydliga kategorier av ”vinnare” och ”förlorare”, där de som äger sitt boende har klart många fler ekonomiska fördelar än boende i hyresrätt. Detta temanummer eftersökte inlägg i debatten om vad den politiska sociologin kan bidra med under valåret 2018. Vårt argument är att forskning som har en förmåga att visa på de mer subtila formerna av våld och motstånd som är inbyggda i det politisk-ekonomiska systemet och som utmanar en till synes ”objektiv” resursfördelning, är den som bör prioriteras framöver. Sverige är inte längre så exceptionellt annorlunda från andra europeiska länder, som vi på hemmaplan gärna vill tro. Ett tydligt tecken på detta är den ökande politiska polariseringen i landet, som växt parallellt med ökat väljarstöd för högernationalism samt legitimitet för immigrationskritiska diskurser inom partipolitiken och i det offentliga rummet. Denna trend har varit tydlig även bland hyresgäster under senare år, särskilt i områden som hotas av bortträngning. Bostadsfrågan har i dag en tydlig fördelningspolitisk dimension, där rådande lagstiftning ger fastighetsbolag möjlighet att göra stora vinster på marknaden.

Vidare behöver forskningen prioritera studier av det etablerade civilsamhället och dess roll för hur motstånd växer fram och formuleras. Den tilltagande institutionaliseringen och professionaliseringen av gamla folkrörelser, som sedan århundraden kämpat för bättre arbets- och levnadsvillkor, har gjort dessa alltför trögrörliga och toppstyrda för att utgöra en motvikt mot de starka marknadskrafterna i vårt samhälle. Genom att rikta blicken mot olika former av motstånd som äger rum utanför de etablerade och traditionella organisationerna ser vi i dag hur nya solidaritetsmönster, politiska subjekt och sociala rörelser växer fram. Denna brytningspunkt i vår samtid vill vi som forskare inte missa.

Referenser

Alexander, J.C. (2004) ”Toward a theory of cultural trauma”, 1–30 i J.C. Alexander, R. Eyerman, B. Giesen, N.J. Smelser & P. Sztompka (red.) *Cultural trauma and collective identity*. Berkeley: University of California Press.

Alfredsson, B. (2009) *Folkrörelse i fritt fall. En kritisk granskning av Hyresgästföreningen. Ett bokprojekt från Bekymrade hyresboende.* Stockholm: Bekymrade hyresboende.

Atkinson, R. (2015) ”Losing one’s place. Narratives of neighbourhood change, market injustice and symbolic displacement”, *Housing, Theory and Society* 32 (4):373–388.

Baeten, G., S. Westin, E. Pull & I. Molina (2016) ”Pressure and violence. Housing renovation and displacement in Sweden”, *Environment and Planning A* 49 (3):631–651.

Baeten, G. & C. Listerborn (2015) ”Renewing urban renewal in Landskrona, Sweden. Pursuing displacement through housing policies”, *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 97 (3):249–261.

Boverket (2014) ”Flyttmönster till följd av omfattande renoveringar”, https://www.boverket.se/globalassets/publikationer/dokument/2014/flyttmonster-omfattande-renoveringar.pdf (hämtningsdatum 7 juni 2018).

Boverket (2016) ”Reviderad prognos över behovet av nya bostäder till 2025”, https://www.boverket.se/globalassets/publikationer/dokument/2016/reviderad-prognos-over-behovet-av-nya-bostader-till-2025.pdf (hämtningsdatum 7 juni 2018).

Christophers, B. (2013) ”A monstrous hybrid. The political economy of housing in early-twenty-first century Sweden”, *New Political Economy* 18 (6):885–911.

Danermark, B. & M. Ekström (1993) ”The elderly and housing relocation in Sweden. A comparative methodology”, 497–514 i E.G. Arias (red.) *The meaning and use of housing. International perspectives, approaches and their applications*. Aldershot: Avebury.

Davidson, M. (2009) ”Displacement, space and dwelling. Placing gentrification debate”, *Ethics, Place and Environment* 12 (2):219–234.

De Laval, G., B. Egerö, K. Lindskoug & P. Sjöstrand (1965) *En stadsdel försvinner. Saneringen av Stigberget i sociologisk belysning*. Stockholm: Svenska Riksbyggen.

Despotovic, K. & C. Thörn (2015) *Den urbana fronten. En dokumentation av makten över staden.* Göteborg: Arkitektur Förlag.

Ekström, M. (1994) ”Elderly people’s experiences of housing renewal and forced relocation. Social theories and contextual analysis in explanations of emotional experiences”, *Housing Studies* 9 (3):369–391.

Erikson, K. (1976). *Everything in its path.* New York: Simon and Schuster.

Eyerman, R. (2004a) ”Cultural trauma: Slavery and the formation of African American identity”, 60–111 i J.C. Alexander, R. Eyerman, B. Giesen, N.J. Smelser & P. Sztompka (red.) *Cultural trauma and collective identity*. Berkeley: University of California Press.

Eyerman, R. (2004b) ”The past in the present culture and the transmission of memory”, *Acta Sociologica* 47 (2):159–169.

Femenías, P. (2015) ”Det sociala och renovering – en översikt av tidigare erfarenheter”,

65–76 i H. Lind & K. Mjörnell (red.) *Social hållbarhet med fokus på bostadsrenovering*. Borås: SIRen.
Frederick, A. (2017) ”Visibility, respectability, and disengagement. The everyday resistance of mothers with disabilities”, *Social Science & Medicine* 181:131–138.
Fullilove, M.T. (1996) ”Psychiatric implications of displacement. Contributions from the psychology of place”, *American Journal of Psychiatry* 153 (12):1516–1523.
Hartman, C., D. Keating, R. LeGates & S. Turner (1982) *Displacement. How to fight it.* Berkeley, CA: National Housing Law Project.
Hedin, K., E. Clark, E. Lundholm & G. Malmberg (2012) ”Neoliberalization of housing in Sweden. Gentrification, filtering and social polarization”, *Annals of the Association of American Geographers* 102 (2):443–463.
Hollander J.A. & R.L. Einwohner (2004) ”Conceptualizing resistance”, *Sociological Forum* 19 (4):533–554.
Gullberg, A. (1998) *City. Drömmen om ett hjärta*. Stockholm: Stockholmia.
Industrifakta (2011) ”Behov och prioriteringar i rekordårens flerbostadshus. En intervjubaserad lägesanalys av åtgärdsbehov och väntad utveckling 2011–2015”. Byggnadsmarknadsrapport 2011:1.
Isaksson, A. (2002) *Den politiska adeln*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
Johansson, A. & S. Vinthagen (2016) ”Dimensions of everyday resistance. An analytical framework”, *Critical Sociology* 42 (3):417–435.
Karlsson, S.O. (1993) *Arbetarfamiljen och det nya hemmet. Om bostadshygienism och klasskultur i mellankrigstidens Göteborg*. Stockholm: Symposion.
Kronvall, L. & D. Malmberg (1970) ”Hyresgäströrelsen. Från kamporganisation till pamporganisation”, *Zenit* nr 17.
Lees, L. (2000) ”A reappraisal of gentrification. Towards a ’geography of gentrification’”, *Progress in Human Geography* 24 (3):389–408.
Lilja M., M. Baaz, M. Schulz & S. Vinthagen (2017) ”How resistance encourages resistance. Theorizing the nexus between power, ’organised resistance’ and ’everyday resistance’”, *Journal of Political Power* 10 (1):40–54.
Lind, H., K. Annadotter, F. Björk, L. Högberg & T. af Klintberg (2016) ”Sustainable renovation strategy in the Swedish million homes programme. A case study”, *Sustainability* 8 (4), 388:1–12.
Mangold, M. (2016) ”Socio-economic impact of renovation and energy retrofitting of the Gothenburg building stock”, *Energy and buildings* 123:41–49.
Manzo, L.C. (2014) ”On uncertain ground. Being at home in the context of public housing redevelopment”, *International Journal of Housing Policy* 14 (4):389–410.
Marcuse P. (1985) ”To control gentrification. Anti-displacement zoning and planning for stable residential districts”, *Review of Law and Social Change* 13 (4):931–945.
McAdam, D., S. Tarrow C. Tilly (2001) *Dynamics of contention*. Cambridge: Cambridge University Press.
Mills, C.W. (2002) *Den sociologiska visionen*. Lund: Arkiv Förlag.
Neal, A.G. (1998) *National trauma and collective memory. Major events in the American century.* Armonk: M. E. Sharpe.

Nowicki, M. (2014) ”Rethinking domicide. Towards an expanded critical geography of home”, *Geography Compass* 8 (11):785–795.

Paton, K. (2016) *Gentrification. A working-class perspective*. Farnham, Surrey: Ashgate.

Richard, Å. & D.V. Polanska (2017) ”Renovräkt. När profiten tar din bostad”, *Ordfront magasin* nr 3:22–27.

Rolf, H. (2015) ”Bland hyresstrejker och bostadsblockader”, *Arbetaren* nr 49:10–13.

Rolf, H. (2016) ”Från kamp- till intresseorganisation. Centralisering och homogenisering inom Hyresgästernas Riksförbund fram till 1942”, *Arbetarhistoria* 158:18–25.

Rothstein, B. (1992) *Den korporativa staten*. Stockholm: Norstedts.

Rothstein, B. & L. Trägårdh (2007) ”The state and civil society in an historical perspective. The Swedish case”, 229–253 i L. Trägårdh (red.) *State and civil society in Northern Europe. The Swedish model reconsidered*. Oxford: Berghahn.

Scarpa, S. (2015) *The spatial manifestation of inequality. Residential segregation in Sweden and its causes*. Växjö: Linnaeus University Press.

Sernhede, O., C. Thörn & H. Thörn (2016) ”The Stockholm uprising in context. Urban social movements and the rise and demise of the Swedish welfare state city”, 149–174 i M. Mayer, C. Thörn och H. Thörn (red.) *Urban uprisings. Challenging neoliberal urbanism in Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Scott J.C. (1985) *Weapons of the weak*. New Haven, CT: Yale University Press.

Schönbeck, B. (1994) *Stad i förvandling. Uppbyggnadsepoker och rivningar i svenska städer från industrialismens början till idag*. Stockholm: Byggforskningsrådet.

Selander, P. (1975) *Uppsagda för sanering – hur gick det sen? En intervjuundersökning bland hushåll som bodde i saneringshus i Stockholm.* Stockholm: Stockholms generalplanearbete.

Slater T. (2006) ”The eviction of critical perspectives from gentrification research”, *International Journal of Urban and Regional Research* 30 (4):737–757.

Slater T. (2009) ”Missing Marcuse. On gentrification and displacement”, *City* 13 (2–3):293–331.

Stahre, U. (1999) *Den alternativa staden*. Stockholm: Stockholmia Förlag.

Stahre, U. (2002) *Den gröna staden. Stadsomvandling och stadsmiljörörelse i det nutida Stockholm*. Stockholm: Atlas.

Stahre, U. (2007) *Den globala staden. Stockholms nutida stadsomvandling och sociala rörelser*. Stockholm: Atlas.

Sorensen, M. (2008) ”Humor as a serious strategy of nonviolent resistance to oppression”, *Peace & change* 33 (2):167–190.

SOU 2017:33 (2017) *Stärkt ställning för hyresgäster. Betänkande av Hyresgästutredningen*. Stockholm: Wolters Kluwer.

Thörn, H. (2012). ”In between social engineering and gentrification. Urban restructuring, social movements and the place politics of open space”, *Journal of Urban Affairs* 34 (2):153–168.

Thörn, H. (2013). *Stad i rörelse. Stadsomvandlingen och striderna om Haga och Christiania*. Stockholm: Atlas Akademi.

Trägårdh, L. (red.) (2007) *State and civil society in Northern Europe. The Swedish model reconsidered*. Oxford: Berghahn

Trägårdh, L. (red.) (2009) *Tillit i det moderna Sverige*. Stockholm: SNS Förlag.

Van Laer, J. & P. Van Aelst (2010) "Internet and social movement action repertoires", *Information, Communication & Society* 13 (8):1146–1171.

Valli, C. (2016) "A sense of displacement. Long-time residents' feelings of displacement in gentrifying Bushwick, New York*", International Journal of Urban and regional research* 39 (6):1191–1208.

Vidén, S. & L. Reppen (2006) *Att underhålla bostadsdrömmen. Kvaliteter och möjligheter i flerbostadshus från åren 1961–1975*. Stockholm: Formas.

Westin S. (2011) *"…men vart ska ni då ta vägen?" Ombyggnation ur hyresgästernas perspektiv.* Uppsala: Forskningsrapporter IBF, Uppsala universitet.

Wiktorin, M. (1989) "Stayers and returners in Swedish rental housing improvement", *Urban Studies* 26 (4):403–418.

Korresponderande författare
Dominika V. Polanska
Uppsala universitet
Institutet för Bostads- och urbanforskning (IBF)
Box 514, 751 20 Uppsala
dominika.polanska@ibf.uu.se

Författarpresentation

Dominika V. Polanska är docent i sociologi vid Institutet för Bostads- och urbanforskning (IBF) vid Uppsala universitet. Hennes forskningsintressen omfattar urbana sociala rörelser, husockupationer, informell organisering, icke-traditionella former av civilsamhälleligt engagemang och hyresgästorganisering. Hennes senaste forskning behandlar boendes upplevelser av renovering.

Åse Richard är fil. kand. i kulturgeografi samt utbildad journalist, och var under 2017 anställd som forskarassistent på Institutet för Bostads- och urbanforskning (IBF) vid Uppsala universitet. Hennes arbete omfattar främst urbana studier med fokus på bortträngning, samt organisering, demokratiska processer och civila samhällets engagemang. Åse arbetar nu på Kulturföreningen Parken i Uppsala.